Волосний соцький дід Портянка скликав людей на сход. Звичайно він, швидко чимчикуючи вулицею, вигукував на ходу два слова: "На сход! На сход!" — але сьогодні він спинявся біля кожного двору, гупав кийком у ворота, а де їх не було — об стовпи на місці воріт, і додавав:

— Наказано негайно всім від п'ятнадцяти до шістдесяти п'яти років на сход, крім жінок!

Біля вчителевої хати соцький затримався довше, а побачивши у дворі вчителевого Юрка, розширив оголошення додатковою фразою:

— Наказано, щоб іскренно йшли! Іскренно скликають.

Хлопець знав дідову схильність до чужих слів і іншого разу не втримався б, щоб не посміятися з цього, але сьогодні його вразило інше. Адже йому майже п'ятнадцять років, виходить, що і його кличуть на сход! Не будуть же там перевіряти — п'ятнадцять йому років чи чотирнадцять років і сім місяців. Хлопець зашарівся від гордості. Викликають на сход! Як дорослого! Він, Юрко, дорослий!

— Діду, а як же це іскренно? — весело спитав він.

— Так наказали: іскренно і все! Що ж ти, вчений, а не розумієш — швидко, значить, враз, іскренно! — і потім тихо промовив: — Ярманців, солдатів наїхало повне село. Біля церкви — аж захрясло. Скажи татові.

Старий пішов далі, вигукуючи: "На сход! На сход!" — а Юрко стояв коло воріт, схвильований несподіванкою. Треба, звичайно, йти. Батько міг би не дозволити, але він ще вчора звечора поїхав на ярмарок, а матері досить сказати, що він іде на сход. Та навіть можна і не говорити, щоб не було зайвих балачок і умовлянь.

Він побіг до хати, надів кашкет і, побачивши стурбованість матері, хотів непомітно вислизнути з кімнати, та мати, видно, почула вигуки соцького.

— Ну, чого тобі йти? — сказала вона благально.— Час зараз такий неспокійний... Послухайся матері... Рано тобі політикою займатися.

— Ну, от! — незадоволено відповів Юрко.— Рано! І ви, й тато: рано та рано. А інші хлопці, такі, як і я, а вже в партіях... Що ж тут такого страшного — піти на сход! Хіба це політика? Адже кличуть...

Мати притишила голос, хоч у хаті нікого не було, крім них двох, і таємниче промовила:

— Сьогодні німецькі солдати приїдуть у село. Чого тобі йти?

Юрко здивувався: мати вже знала про те, про що дід соцький розповів як про новину.

— А звідки ви знаєте про німців? — спитав він, непомітно наближаючись до дверей.

— Краще б не знати,— зітхнула мати і знову почала умовляти: — Тобі вчитися треба, а не про політику думати. Та й батько сердитиметься, як дізнається, що ти ходив...

— Ну, от ще! — насупився хлопець і відчинив двері.— Нічого не буде... Кличуть же...— і, спроквола переступивши поріг, швидко зачинив двері і побіг геть.

Городами він вийшов на головну вулицю. Вона була майже порожня, лише поодинокі селяни помалу і невесело чвалали в напрямку до волосного правління та з-за тинів то тут, то там визирали і зразу ж ховалися голови жінок, що, мабуть, хотіли довідатися — йдуть чи не

йдуть люди на сход. І тут Юрка вперше кольнуло питання — а навіщо скликають сход? А за цим постало друге — чого йому, Юркові, треба було йти на цей сход? Зрадів, що кличуть, як дорослого? Але хто кличе?

Він притишив ходу, та за чверть години був уже в центрі села. Проходячи повз телефонний стовп, він побачив великий аркуш білого паперу, прибитий гвіздочками, і прочитав:

"Оголошується для загального відома, що з 29 квітня 1918 року вся влада на Україні належить ясновельможному пану гетьману.

Германське військове командування".

Юрко іронічно усміхнувся: "Тріумф незалежності! Влада!.."

А ось і справжня влада. Рота німецьких солдатів щільною купою відпочивала біля поставлених у козла гвинтівок, поряд стояли дві гармати з зарядними ящиками на колесах, на флангах стирчали вгору дула кулеметів. Раптом він усвідомив, що це не просто німецькі солдати, а карний загін. В тривожному настрої, викликаному і присутністю окупантів, і тим, що не послухався матері, і ще якимсь незрозумілим почуттям, приводом до якого послужило те, що мати знала про прибуття німців ще тоді, коли ніхто не знав, він приєднався до гурту селян, які першими прийшли на сход.

На нього ніхто не звернув уваги. Натовп з цікавістю стежив за Петром Дракавиченком, котрий прийшов на сход добре хильнувши і тепер палав бажанням побалакати з німецьким солдатом.

— Я єсть фейерверкер! — бив він себе в груди.— Ти єсть фейерверкер! — і показував пальцем на німецького артилериста.— Зрозумів? Ферштей?

Офіцерів тут не було, вони, очевидно, пішли до волосного правління, і німець усміхався:

— Я! Я!

— Так, так! Ти і я єсть фейерверкери! А він,— Петро, регочучи, показав на Гелду, хазяїна крамниці і власника сотні десятин землі,— а він єсть буржуй! Ферштей?

Люди стримано засміялись, німці теж усміхались, а артилерист, повторюючи своє "Я! Я!" помаленьку відпихав Петра, який хотів обняти його і сперся об гармату.

— Ти єсть фейерверкер, я єсть фейерверкер, а він єсть буржуй. А в буржуя єсть товста холка!—і Петро, регочучи, поплескав Гелду по товстих старанно виголених в'язах, що випирали над коміром чорного святкового піджака.

Гелда відчував себе, очевидно, ніяково.

— Набрався, то сидів би краще дома,— сказав він, скидаючи Дракавиченкову руку із своєї шиї.

— Дома? Я єсть фейерверкер, а ти хто? Ти єсть буржуй! І хоч ти покликав у село німців, а я на твоїй холці буду їздити! — і він знову поляскав куркуля по шиї.

— Хто їх кликав? Вони самі прийшли,— промовив Гелда, вовкувато озираючись.

— Хе-хе-хе! — зареготав Петро. — Фейерверкер все знає! Я знаю, хто привів німців! Він єсть буржуй і привів німців! — повернувся Петро до артилериста.— А ти єсть фейерверкер! Так?

Той усміхаючись кивав головою, а селяни похмуро поглядали на Гелду.

— Ти чого розпатякався, дурний? — розсердився куркуль.— Ти думай, дурню, що верзеш!

— Еге ж, я дурний, а ти розумний. У тебе розуму, як у сучки бліх, а от німців покликав по-дурному,— і п'яний Дракавиченко знову зареготав.

— Гляди, щоб не довелось пошкодувати за свої слова,— нервуючи, промовив Гелда.

— Кого ти лякаєш? Фейєрверкера? Ти вже краще помалкуй, бо німці побудуть та й поїдуть, а ми залишимось тут і спитаємо тебе: а хто німців кликав? Ха-ха-ха! — І Петро знову потягся до Гелдиної шиї.— От холка!

Люди вже не сміялися. Гелда уважним оком зиркав по натовпу, і всі понахиляли голови, тільки Петро, звертаючись то до Гелди, то до німця-артилериста, вигукував:

— Ми єсть фейєрверкери! Нас не залякаєш! Ферштей? А він думає, що от німці прийшли і всіх комітетників виловлять, а вони ще вчора звечора на ярмарок поїхали! Ха-ха-ха!.. Ферштей? — він уже і до Гелди звертався по-німецькому.— Ферштей? А як німці поїдуть, то комітетники повернуться і візьмуть тебе за... — Петро зареготав і всім тулубом навалився на Гелду, намагаючись схопити його за в'язи,— і візьмуть тебе... Ха-ха-ха... За холку!..

Юрко зрозумів тепер, чому мати так просила його не йти на сход і чому вона знала про прихід карного загону. Значить, он чого батько поїхав на ярмарок. Куди він поїхав? У Ливенську, в Китайгород чи аж у Козельщину? Ярмарки в ці останні тижні петрівки, перед жнивами, відбувалися в усіх великих селах і містечках. Але дома ніхто не сказав,

куди саме поїхав батько. І насамперед приховали це від Юрка, бо йому рано займатися політикою... Йому треба вчитися...

А чого, власне, батькові треба було тікати? Так, він був заступником голови волосної Ради, але його ж обрали! Він не сам же пішов?..

Люди помалу сходились, і натовп на майдані збільшувався. Сонце вже підбилося височенько, як на пізнє сніданння, але ще не пекло, і душно було тільки біля Петра Дракавиченка, де люди юрмились, щоб послухати його балачку.

В цей час на ганок волосного правління вийшло кілька німецьких і один гетьманський офіцер. Німець-артилерист з вигуком "Цурюк! Цурюк!" швидко відіпхнув Петра від себе. Решта солдатів поставала на ноги, і селяни, що стояли майже біля самого загону, враз відкотилися на середину майдану. Хтось потяг Дракавиченка в гущу, і якийсь час було чутно його ображений голос: "Ти кого пхаєш? Фейєрверкера?" — але скоро і він загубився в людському гомоні.

Юрко побачив кількох знайомих — Трохима, учня вчительської семінарії, старшого від нього років на два, літнього вчителя Луку Федоровича, в якого Юрко вчився до вступу в гімназію, ще двох вчителів та відомих на все село діда Шмалія, який співав на криласі тенором, і діда Галія, що співав басом.

Юрко привітався з учителем і підійшов до семінариста.

— Що тут буде? — спитав він тривожно.

— Побачимо,— байдуже здвигнув плечима той.

Юрко спитав про інших двох учнів семінарії.

— На ярмарку,— засміявся Трохим. Він був тихий і покірливий хлопець. Його участь у громадському житті не йшла далі суфльорства в драмгуртку. А ті семінаристи, що "поїхали на ярмарок", виступали і на мітингах, і допомагали в земельному комітеті.

— А твій батько теж, мабуть, поїхав на ярмарок? — спитав Трохим, допитливо поглядаючи на Юрка. — Як ти не побоявся прийти? А що, як вони не подивляться, що ти гімназист?

З усього села в середніх школах вчилося шестеро, а з цих шести в гімназії вчився єдиний Юрко. І хоч у своєму класі, де з сорока учнів тридцять п'ять були діти поміщиків або міської буржуазії, Юркові весь час давали відчути його соціальний стан, тут, у своєму селі, серед селянських дітей, він був учнем привілейованого учбового закладу.

— А за що? — спитав він.

— Спитай їх,— і Трохим кивнув на ганок.

Звідти сходив молодий, років двадцяти п'яти, офіцер в чині хорунжого, в сивій смушевій шапці з довгим синім шликом, з шаблею біля пояса. Помахуючи стеком, він наблизився до сходу і сердито крикнув:

— Чому так довго збираються? Я призначив сход на десять годин, а зараз половина одинадцятої!

До нього підбіг волосний писар і злякано щось промовив.

— Вистроїти в два ряди! — наказав гетьманець, і натовп почав лаштуватися, розтягаючись у довгу стрічку.

— Де староста? — гаркнув на писаря хорунжий.

— Ваша вельможність, ви ж його самі послали скликати людей на сход,— з переляку приставивши руку до непокритої голови, відповів писар.

— Ти! Руку до пустої голови не прикладають! Де староста, питаю?

Писар розгублено мовчав і тільки блимав очима. Хорунжий повернувся до сходу.

— Ей, ви! Вівці! — гаркнув він.— Я що сказав? Швидко, в два ряди!

В цю мить з'явився волосний староста — середняк, літній чоловік, з коротко підстриженим сивим волоссям і правильними рисами обличчя. Він часто читав у церкві апостола, і Юрко уявляв апостолів схожими на цього селянина. Старосту шанували на селі, а обрали його на цю посаду тепер, за гетьманської влади, як людину до політики байдужу, що, на думку виборців, гарантувало йому особисту безпеку в сьогоднішній гострій політичній боротьбі.

— Де мужики? На яку годину я призначив сход? — вигукнув офіцер назустріч старості.— Хіба це сход? Тисяча дворів, а зібралося триста чоловік?

Спітнілий від швидкої ходи староста спинився перед офіцером.

— Сам оббіг дві вулиці,— захекавшись, повідомив староста.— Нікого нема дома...

— Нікого нема дома...— перекривив старого хорунжий і раптом змахнув стеком і вдарив старосту по сивій голові.— А руки! Руки як держиш! — і, продовжуючи стукати старого стеком по голові, приказував у такт ударам: — По швах! По швах! По швах!

Селяни завмерли, спостерігаючи небачену образу старому чоловікові.

Хорунжий повернувся до німецького офіцера. Враз прозвучала команда німецькою мовою, і карний загін, брязкаючи зброєю, вишикувався навскоси від селян.

Гетьманець вихопив шаблю з піхов і змахнув блискучим клинком у повітрі. Настала така тиша, що стало чутно цвірінчання горобців на кленах за церковною оградою.

— Духівництво, інтелігенція і землевласники, прошу вийти,— звернувся він до сходу і показав рукою на паркан біля волосного правління, куди належало вийти.

Відділилися від сходу і поважно покрокували два попи, Гелда, ще чотири куркулі, вчитель, призначений на посаду вже після встановлення гетьманської влади, почтмейстер, колишній урядник, який, очевидно, вважав себе інтелігентом, бо ні до духівництва, ні до землевласників не належав...

Юрко стривожився. Чи виходити йому? Батько — вчитель, отже, інтелігент, сам Юрко має вже освіту вищу за батькову... Що робити? Вагаючись, він спостерігав невеличку купку, що стояла окремо від сходу в тіні берестків під парканом, і чекав, хто вийде ще. Але Лука Федорович і інші два сільські вчителі, що були присутні, не виходили. І тут Юрко усвідомив, що кинути зараз сход — це не просто вийти з лав, а поставити себе окремо від селян, коли не проти.

Гелда, усміхаючись, щось говорив до попа, але решта куркулів почувала себе ніяково, як і почтмейстер, що весь час оглядався на всі боки, наче питався: "Куди я потрапив?"

Гетьманець знову змахнув шаблею, і клинок зловісно заблищав на сонці.

— Хто ви? — вигукнув хорунжий до сходу.

Люди мовчали.

— Хто ви, я вас питаю?..— і він, як батогом в обличчя, обпік збори брудною лайкою.

Сход закам'янів від нечуваного неподобства. Це було однаково, коли б хто вилаявся отак в хаті при матері і при дітях.

Огидна, брудна лайка прилюдно, на зборах злякала Юрка. Йому враз стало тоскно, він увесь внутрішньо знітився і тепер щиро пошкодував, що не послухався матері.

— Ми чесні люди,— почувся чийсь несміливий голос.

— Ви чесні? Га-га-га...— зареготав хорунжий.— Ви чесні, як...— і він додав брудне порівняння.— Ви люди? Ні, ви— вівці! Ви думали — скинули царя, і він уже не повернеться? Вівці! Думали — забрали панську землю, і нічого вам за це не буде? Вівці ви! Ви думали — обрали раду депутатів і це буде навічно? Ні-і-і...— і він підкріпив своє твердження брудною лайкою.— Гетьман вам покаже! Все повернете! І землю, і худобу, і реманент, і роялі, і останню трісочку з панської економії. Все! А нічим буде повертати, шкуру здеру! Шку-у-у-ру-у-у!..— Він оскаженів і, рубаючи повітря блискотливою шаблею, повторював: — Шку-у-ррру-у-у!.. Шку-у-урррру-ууу!..

Він витяг з кишені аркушик паперу, глянув у нього і гаркнув:

— Іван Жигилій! Виходь!

В лавах селян ніхто не поворухнувся.

— Виходь! — заревів гетьманець.— Боїшся?..— і він додав матюка.

Хтось промовив, нарешті:

— Його нема. На ярмарок поїхав...

— Нема-а-а? — зовсім ошаленів хорунжий, хоч повинен був би сподіватися, що голова волосної Ради депутатів не такий наївний, щоб приходити на цей сход.— Семен Задоя! Виходь!

Настала коротка пауза, і знову пролунав несміливий голос:

— На ярмарок поїхав...

— А! На ярмарок! Я вам покажу ярмарок! — і після рясної лайки хорунжий назвав третє прізвище.

— На ярмарок поїхав,— пролунало вже сміливіше.

Гетьманець називав прізвища, а у відповідь йому лунало

одноманітне:

— На ярмарку...

— На ярмарку...

Все це набирало трохи кумедного відтінку, і та тривожна напруженість, що опанувала було сход, спала. Юрко зітхнув вільніше. До того ж його батька не викликав гетьманець. Отже, і для нього, і для його батька небезпеки немає ніякої. Справді, при чому батько, коли

народ виявив йому довір'я, обравши заступником голови волосної Ради? Та й не робив батько нічого такого, за що доводилось би відповідати. Він тільки виступав на мітингах і доводив, що революція — це справедлива справа, що Рада депутатів — це справді народна влада, що земля повинна належати тим, хто її обробляє, що за революцію віддали своє життя кращі сини народу... Але це ж дійсно так і є!

Список кінчався, бо хорунжий поклав папірця до кишені.

— Дракавиченко Петро! Виходь! — назвав останнє прізвище гетьманець, і враз веселий гамір, що ним супроводжувалась кожна відповідь на виклик хорунжого, стих.

Дракавиченко, блідий, зовсім отверезілий, вийшов з рядів.

— Я не член комітету,— промовив він розгублено.

Юрко глянув на купку, де стояв Гелда, і побачив задоволене обличчя куркуля.

— Панську землю брав? — заволав гетьманець.

— Усі брали, то й я брав...

— Усі? Так от зараз дамо тобі, а тоді й усім,— зареготав хорунжий і кивнув німецькому офіцерові.

Пролунала команда, і солдати, клацнувши гвинтівками, взяли наперевіс. Сход завмер. Юрко знову почув, як цвірінчать горобці в церковній ограді. "Розстрілюватимуть",— подумав він, і йому стало моторошно. Пополотнілий Дракавиченко стояв похнюпившись.

Знову прозвучали німецькі слова, чотири солдати відділилися від строю і підійшли до Дракавиченка. Два німці повалили його на землю і, сівши — один на плечі, а другий — на ноги, спустили Дракавиченку штани. Два інших солдати вийняли з гвинтівок шомполи.

— Сто шомполів! — гукнув гетьманець.

— Гундерт! — повторив німецький офіцер, і солдати почали екзекуцію.

Той, що сидів на плечах, рахував удари. В цілковитій тиші чулося:

— Айн!.. Цвай!.. Драй!..

Юрко чув про кару шомполами, різками, але ніколи не бачив цього і тепер злякано дивився, як били людину.

Скоро під шомполами показалася кров, і гетьманець зовсім озвірів:

— Дужче! Дужче! — ревів він, і солдати з німецькою покорою начальству вкладали в удари всю свою силу.

Юрко глянув у бік карного загону і серед безликої солдатської маси знайшов німця-фейєрверкера. Він похмуро дивився в землю.

Кров бризкала на траву, але Дракавиченко навіть не стогнав. Нарешті, знущання кінчилось, і побитий важко підвівся. Тремтячими руками він почав застібати штани, потім, хилитаючись, не підводячи на людей погляду, попрямував до гурту.

— Значить, усі комітетники на ярмарку? — саркастично спитав хорунжий і, витримавши паузу, повернувся назад і крикнув: — Ведіть!

Німецький офіцер повторив його слова німецькою мовою, і два солдати вивели з приміщення волосного правління чоловіка із зв'язаними руками.

Сход охнув. Юрко відчув, як усе всередині у нього обірвалось. Вели його батька.

Страх за рідну людину обпалив хлопця. Він припав очима до зблідлого дорогого обличчя. Пошарпаний, зім'ятий піджак, сорочка порвана на грудях, синець на щоці... "А буде що?" Страх за батька з новою силою напав на Юрка, була секунда, коли він ледве не вибіг з лав, щоб обійняти батька, притулитися до рідного тіла, нехай мучать їх двох.

Сход тихо загудів. Вчителя поважали на селі. Він був трохи суворий, але такий безсторонній, що слово, сказане ним, не викликало ні в кого сумнівів, сприймалося в селі як незаперечна істина.

Гетьманець гукнув до сходу, і гудіння припинилося. Вчитель підвів очі, і Юрко відчув, як страх проходить і якесь незрозуміле, схоже на радість почуття починає жевріти в його свідомості, — батько дивився спокійно, упевнено, як людина, яка почуває свою зверхність.

— Не сховав вас ярмарок, пане вчителю? — засміявся гетьманець і, раптом осатанівши, заволав:— Ти вчив, а тепер я тебе повчу! Я тебе повчу, як робити революцію! Я тебе повчу, як землю відбирати! Шомполів йому! Шомполів!

Чотири солдати, які били Дракавиченка, оточили вчителя. Юрко побачив, як ще дужче зблідло батькове обличчя і як гнівно блиснули його очі.

— Не смієте! — твердо промовив він.— Я обранець народу!

Гетьманець зареготав:

— Двісті шомполів обранцю народу! Щоб знав, чого треба було вчити оцих овець! Шо-о-мпо-о-лів! — махаючи шаблею, лютував хорунжий, і солдати повалили вчителя на землю.

Юрко вже нічого не бачив, він не відчував, що весь дрібно тремтить, йому тільки здавалося, що його тіло втратило вагу і що зараз йому нічого не страшно. Раптом чиясь дужа рука міцно схопила його за плече і потягла з першого ряду назад, у другий. Юрко підвів очі. Незнайомий чоловік притиснув його до себе і німим поглядом, здавалося, наказував йому: "Спокійно! Перетерпи!"

В повітрі лунав свист шомполів, глухі удари і німецька мова рахунку. Яка ганьба! Батька б'ють, прилюдно... Як жити, як дивитися після цього людям у вічі? На мить Юркові здалося, що батько не переживе такої ганьби, але раптом побачив кров, що текла з батькової спини, і думки про ганьбу поступилися перед страхом за життя. Нервовий дрож посилювався, і чоловік обхопив його обома руками, наче хотів стримати неслухняне хлопцеве тіло. Юрко стиснув кулаки, щоб якось перебороти тремтіння, але з кожною цифрою, проголошеною німецькою мовою, і кожним посвистом шомпола хлопця підкидало, наче били його самого.

Нарешті пролунало:

— Цвай гундерт!

В проміжку між двома чоловіками переднього ряду Юрко побачив, як два солдати підвели скривавленого батька. Він стояв, низько опустивши голову, і Юркове серце стиснулось від болю: принижений, зганьблений, знищений батько...

— Ну, обранець народу, кричатимеш тепер: "Хай живе Радянська влада!"? Знатимеш тепер, чого вчити? — зареготав гетьманець.

Вчитель повільно підвів голову, і на його загостреному, схудлому обличчі всі побачили тільки очі, великі, повні рішучості, блискучі очі. Гетьманець враз перестав реготати.

— Люди добрі,— звернувся до сходу вчитель,— прийняти катування за народ — це не ганьба! Прийняти катування за революцію — це не ганьба! — він повернувся до гетьманця: — Народ прокинувся і нічим — ні шомполами, ні багнетами, ні шибеницею не залякаєте його!

Юрко наче ожив. Разом з батьком він відчував на собі удари шомпола і тепер разом з батьком говорив ці великі слова і йшов з батьком на подвиг.

— Мовчать! — осатанів гетьманець і вихопив з піхов шаблю.

— Не залякаєте! — спокійно і твердо промовив вчитель.— Хто ви? Хто вас підтримує? Багнети? Та ще й не свої, а чужі багнети! Зрадники ви з своїм гетьманом! І народ змете вас з своєї дороги. А влада народу, а влада Рад житиме! — він знову повернувся до сходу:— Вірте мені! Це я кажу вам отут, перед німецькими кулеметами!

— А, так! — дико вигукнув гетьманець і, розмахнувшись, з усієї сили вдарив вчителя шаблею по голові.

Вигук жаху вирвався з сотень грудей.

Юрко скам'янів. Ще не в силі збагнути те непоправне, що зараз сталося, він тільки дивився круглими від жаху очима на розвалену пополам батькову голову.

— На! На! — оскаженіло вигукнув кат і рубав шаблею нерухоме тіло. Потім, не перестаючи махати скривавленим клинком, гукав до сходу: — Кожному! Кожному так буде!

Сход мовчав, але в цьому мовчанні почувалось щось грізне. Воно наростало, і хорунжий раптом замовк, наче спіткнувшись. Та командир карного загону зрозумів зміну в настрої людей, подав команду, і солдати, заклацавши затворами, приставили гвинтівки до плечей.

— Розійдись! — істерично заволав гетьманець. — Розійдись! Стрілятиму! Всіх перестріляю!

Селяни з дивною повільністю, наче роздумуючи, нехотя, посунули з майдану, озираючись на солдатів, що стояли готові стріляти.

Юрко йшов, як сновида, і тільки через кілька хвилин опритомнів. Той самий незнайомий чоловік вів його, тримаючи за плече.

— Пустіть мене,— тихо сказав хлопець і глибоко-глибоко зітхнув.

Вони мовчки пройшли до перелазу, де Юркові треба було повертати на городи.

— Спасибі вам,— так само тихо промовив хлопець і звернув на стежку, яка зникала в густих заростях берестків.

Лишившись сам на сам, Юрко раптом відчув увесь жах і біль своєї втрати. Він упав на траву і довго і беззвучно плакав.

Коли напад горя пройшов, він підвівся і кілька хвилин задумливо сидів. Потім гірко усміхнувся: "Рано ще тобі займатися політикою...". Цю фразу він чув ще сьогодні ранком, а здавалося, що це було давно, давно... "Рано тобі..."

Перед очима постало дороге батькове обличчя, а в вухах гриміли останні батькові слова.

Ні, тепер уже не рано! І він доведе тим, хто вбив його батька, що не рано!